

بررسی آثار روحی تنبیه در کودکان بر پایه آیات و روایات

مریم امانی^۱

چکیده

این مقاله در پی آن است تا برداشتی نو از آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم السلام درباره آثار روحی تنبیه کودک به منظور تادیب او ارائه دهد. بر مبنای آنچه از مفاهیم آیات و احادیث برمی آید، نباید به شخصیت کودک لطمه‌ای وارد شود؛ زیرا عواطف لطیفی دارد که در گذر زمان گام به گام شکل و به رشد می‌رسد و شکوفایی او نیازمند محیط سالم است. در دوران معاصر، با توجه به پیچیدگی جوامع بشری و افزایش جرائم و بزهکاری، لازم است برای تربیت کودکان، تنبیه مناسب با وضعیت روحی و عاطفی آنان و راهکارهایی مناسب از منظر آیات و احادیث به دست آورد و آثار این تنبیه را بر وضعیت روحی آنان مورد کنکاش قرار داد. نوشتار حاضر به موضوع آثار روحی تنبیه در کودکان بر پایه آیات و روایات از طریق روش توصیفی، فیش برداری و کتابخانه‌ای پرداخته شده است. در آیات و روایات می‌توان به برخی از آثار روحی تنبیه در کودکان مانند: جلوگیری از انحرافات (اخلاقی) و کجروی‌ها، تحقیر شخصیت، سرکشی، لجاجت، از بین رفتن نبوغ و استعداد، ترس و وحشت اشاره نمود.

کلیدواژه: آثار روحی، اهل بیت، آیات، تنبیه، روایات، کودکان

^۱ - طلبه سطح ۲ حوزه علمیه نرجس (س) maryamamani1402@yahoo.com

مقدمه

دین اسلام روش‌های بسیار زیادی را برای تربیت کودکان از جمله: مهر و محبت، تشویق و پاداش، ترغیب و متمایل ساختن کودک به کارهای شایسته و... پیش‌بینی نموده است که تنبیه، آخرین روش تربیت کودک در صورت مؤثر نیفتادن روش‌های قبلی است. پس این سوال مطرح است که آثار روحی تنبیه در کودکان بر پایه آیات و روایات چیست. کودکی مهم‌ترین دوران شکل‌گیری شخصیت فرد است. به همین جهت تربیت در دوران کودکی اهمیت ویژه‌ای دارد. پس اگر والدین و مسولین با آثار تربیتی تشویق و تنبیه آنها باشند بهتر می‌توانند از تشویق و تنبیه بجا در تربیت فرزندان بهره ببرند تا فرزندان بتوانند در همه ابعاد زندگی شان اعم از فردی، اجتماعی، دینی و اخلاقی موفق باشند و حتی می‌توان از بسیاری از انحراف‌هایی که ایشان را تهدید می‌کند، جلوگیری کرد و همین تربیت صحیح است که زمینه ساز انتخاب مسیر صحیح در زندگی و رسیدن به سعادت‌مندی و موفقیت باشد لذا هدف این پژوهش آن است که با استفاده از منابع اصیل اسلامی نشان داده شود که آثار روحی تنبیه در کودکان چه چیزی می‌باشد از این رو لازم است به این مهم پرداخته شود هر چند در این زمینه کتابهایی هم چون کتاب تنبیه و تشویق کودکان خردسال نوشته‌ی رضا پورحسین به بیان انواع تشویق و تنبیه و همچنین زمان مناسب و نحوه‌ی درست هر یک برای کودکان می‌پردازد و خواندن آن برای والدینی که نمیدانند در چه مواقع و تا چه حدی کودکانشان را تشویق و تنبیه کنند مناسب است، کتاب تنبیه و تشویق در کودکان اثر حسین رضاپور کتاب تنبیه و تشویق در کودکان کتابی بسیار مختصر و مفید است که در صفحات اندکی می‌تواند والدین را با مفاهیم روانشناسی کودک و تنبیه و تشویق در کودکان آشنا کند هم چنین کتاب تنبیه کودک (نگرشی بر کودک‌آزاری) این کتاب شامل مباحثی در مورد آثار سوء روانی جسمی آزار و تنبیه بدنی کودکان است؛ که ضمن ارائه آماری از شایع‌ترین آسیب‌های وارده بر کودکان، راهکارهایی را برای جلوگیری از رفتارهای نامناسب خانواده‌ها و دفاع از حقوق کودکان به دست داده است. و هم چنین مقالات و پایان نامه‌های بسیاری در این زمینه نگاشته شده تا آگاهی لازم و راه حل مناسبی را در مقابل والدین قرار دهد.

۱- مفهوم شناسی

در مفهوم شناسی معنای لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار می گیرد تا دید درستی نسبت به آن کلمات داشته باشیم.

۱-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی تنبیه

در فرهنگ های فارسی مانند دهخدا، معین و... تنبیه را در لغت به آگاهانیدن، بیدارگردانیدن و واقف گردانیدن بر چیزی، آگاه و هوشیار کردن، آگاهی پس از غفلت معنا نموده اند.^۱ تنبیه، یک واژه‌ی عربی و مصدر متعدی از ماده‌ی «نَبِه» و ماضی آن «نَبَءَ» است؛ از باب تفعیل که به معنای هشدار دادن و آگاه کردن از غفلت آمده است. همانگونه که گفته می‌شود: «نَبِه زید صدیقه من غفلة» و به معنای آگاهانیدن و اطلاع دادن مانند: «نَبِه (اطلع) زید صدیقه علی الامر»^۲ همچنین به معنای هشدار دادن و بیدار کردن از خواب نیز آمده است: «نَبِه و الانتباه هو اليقظة و الارتفاع من النوم»^۳

در لسان اللسان این گونه معنا شده است: «النَّهَبُ الْقِيَامُ وَ النَّتْبَاهُ مِنَ النَّوْمِ، وَ قَدْ نَبِهَهُ وَ انْبَهَ مِنَ النَّوْمِ فَتَبَهَهُ وَ انْتَبَهَ. وَ انْتَبَهَ مِنْ نَوْمِهِ: اسْتَيْقَظَ وَ التَّنْبِيْهُ مِثْلُهُ»^۴ اینجا نیز به آگاه گردانیدن و هشدار دادن و بیدار کردن معنا شده است. با در نظر داشت معانی فوق، وجه تسمیه تنبیه نیز مشخص می گردد چون مجازات به هر نحوی باشد به منظور آگاه بخشی و بیدار کردن فرد خطا کار از غفلت است.

نخست معنای اصطلاحی تنبیه را از نظر روانشناسان مرور می کنیم که آن ها در معنای اصطلاحی تنبیه به چه نکاتی اشاره دارند. از دیدگاه آقای سیف تنبیه عبارت است از: «ارائه یک محرک آزارنده یا تنبیه کننده به دنبال یک رفتار نامطلوب برای کاهش دادن احتمال آن رفتار. مثال اگر یک رفتار نامطلوب مانند حرف زشت، از سوی یک کودک دیده شود با ارائه یک محرک آزار دهنده مثل زدن یک سیلی به او، خواسته باشیم که احتمال انجام دادن آن رفتار

^۱ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۵، ص ۷۰۱

^۲ - حیدری، معجم الافعال المتداوله، ج ۱، ص ۷۲۸

^۳ - احمد بن فارس، معجم مقایس اللغة، ص ۳۸۴

^۴ - مهنا، تهذیب لسان العرب، ج ۲، ص ۵۹۰

نامطلوب را در او کاهش دهیم، او را تنبیه کردیم»^۱ آزرین و هولز روانشناسان اجتماعی، اینگونه تنبیه را تعریف کردند: «تنبیه کاهش دادن احتمال بروز آتی یک پاسخ است که در نتیجه ارائه محرکی پس از آن پاسخ، حاصل می‌شود»^۲. اما در اصطلاح: «تنبیه به معنای آگاه فرد از جهت توقف اعمالی است که خواه به صورت دانسته و عمدی یا ندانسته و غیر عمدی در مسیری بر خلاف مسیر قوانین اجتماعی سیر کنند»^۳.

برخی تنبیه را این گونه معنا نموده اند: «تنبیه عبارت است از ضرب و جرح به همراه تحقیر»^۴ که این تعریف امروزه بیشتر به این معنا نمود پیدا کرده است زیرا در تنبیه، کودک علاوه بر اینکه تحقیر و سرزنش می‌گردد بعضی اوقات به زخم برداشتن قسمتی از بدن او، و یا باعث سرخ و کبود شدن بدن طفل می‌انجامد. یکی دیگر از تعریف‌های اصطلاحی تنبیه بدنی این است: «تنبیه عبارت است از عملی که لازمه‌ی آن آگاه و هوشیار کردن است»^۵. این تعریف بیشتر سازگاری با تعریف لغوی تنبیه دارد و به این مطلب اشاره دارد که تنبیه باید به هدف آگاه سازی متنبه خطا کار از عمل خلافکارانه‌اش باشد و به دلیل اغراض شخصی و یا از روی خشم و عصبانیت نباشد و گرنه جواز نخواهد داشت.

۲-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی کودک

در اصطلاح عرف، کودک به شخصی اطلاق می‌شود که به سن بلوغ نرسیده باشد. در لغت به طفل، کوچک، صغیر و بچه، دختر یا پسر کودک گفته می‌شود.^۶ از دید علمای حقوق، کودک یعنی پسر و دختری که به بلوغ شرعی نرسیده باشد که از محجورین است و به محض رسیدن به سن بلوغ، بدون این که نیاز به صدور حکم حاکم شرع باشد حجر او محو می‌شود.

^۱ - سیف، تغیر رفتار و رفتار درمانی، ص ۲۴۶

^۲ - همان، ص ۴۷۳

^۳ - یاری گر روش، تنبیه و کودک آزاری، ص ۱۰۴

^۴ - همان، ص ۴

^۵ - طهماسی، این گونه تربیت کنیم، ص ۲۰۲

^۶ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۳، ص ۳۱۱۷

اگر پیش از بلوغ به حدی رسد که دارای قدرت تمییز باشد و مصلحت آموزش را بداند او را ممیز گویند.^۱

در متون فقهی کودک، صبی، غلام، صغیر و طفل مترادف یکدیگراند و فقها نیز در بخش‌های مختلف فقه به تعریف آن پرداخته‌اند. حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید: «الصغیر و هو الذی لم یبلغ حد البلوغ محجور علیه شرعا ال تنفذ تصرفاته فی امواله»^۲ چنین فردی گرچه در کمال تمییزی و رشدی باشد و صلاح خود را در تصرفاتش بداند ولی باز هم از دیدگاه فقها، کودک به حساب می‌آید. پس طبق تعریف فقها تا وقتی که شخص به حد بلوغ نرسیده، کودک محسوب می‌شوند و بر اساس آیه قرآن «لا یکلف الله نفسا الا وسعها»^۳ تکلیفی ندارند. اما حقوق مدنی ایران تعریف متفاوتی از کودک و صغیر ارائه نموده: «صغیر به کسی گفته می‌شود که از نظر سن به نمو جسمانی و روحی لازم برای زندگانی اجتماعی نرسیده باشد».^۴

۳-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی اهل بیت

کلمه اهل، طبق پسوندی که به آن اضافه می‌شود، معنا پیدا می‌کند. لذا مراد از اهل شهر، کسانی هستند که در آن شهر زندگی می‌کنند و مراد از اهل الشیء، مالک آن است و مراد از اهل کتاب، تلاوت کنندگان و پیروی کنندگان آن است، اهل بیت ساکنان آن خانه هستند و همچنین است اهل تورات و اهل انجیل، بعضی از این الفاظ در قرآن کریم نیز وارد شده‌اند.^۵ ابن منظور گفته است: «اهل بیت کسانی که با او زندگی می‌کنند و مراد از اهل رجل، نزدیک ترین مردم به اوست و منظور از اهل بیت نبی، ازواج، دختران و داماد ایشان یعنی علی علیه السلام است و بعضی گفته‌اند: مراد از آن همسران نبی و دیگر مردان از آل او هستند».^۶

ابن فارس از خلیل بن احمد نقل می‌کند و می‌گوید: «مراد از اهل رجل، همسر او است و مراد از تأهل، ازدواج کردن و اهل رجل یعنی نزدیک ترین مردم به او و مراد از اهل بیت کسانی

^۱ - لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳، ص ۲۳۵۲

^۲ - خمینی، تحریر الوسیله، ص ۱۲

^۳ - بقره، ۲۸۶

^۴ - طاهری، حقوق مدنی، ج ۱، ص ۱۲۴

^۵ - الحکیم، حب اهل البیت فی الکتاب و السنه، ص ۹

^۶ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۹۶

دانش آموزان در امر تحصیل، نتیجه تنبیه های نابجا والدین و مربیان است. بنابراین با این روش ، کودک نمی تواند به درستی از توانایی و ظرفیت های خود استفاده نماید. مهم ترین دلیل اهمیت بارور شدن استعداد در دوران کودکی، این است که قلب کودک، در این دوران خالی است و هنوز به سیاهی و پلیدی گناهان آلوده نشده است و می توان آن را عرش الرحمنی کرد.

۵-۶- ترس، وحشت و اضطراب

تربیت کودک نقش مهمی در آینده و حضور او در جامعه دارد. والدینی که بر سر فرزندان خود فریاد می زنند کودکانی ترسو را تربیت کرده که در آینده دچار مشکل می شوند. ترس از خانواده، نداشتن اعتماد به نفس و ناتوانی در ابراز علاقه بزرگترین مشکلاتی است که این کودکان در بزرگسالی با آن دست و پنجه نرم می کنند. خانواده ها باید با محبت مشکلات کودکان خود را برطرف کنند. در غیر این صورت حق ابراز مشکلات را از کودک خود سلب نموده و کودکی ترسو، گوشه گیر و منزوی را تحویل جامعه می دهند. در واقع فرزند آنها شخصیت مستقل خود را از دست داده و نمی توانند در جامعه قوی باشند. تنبیه در کودکان توام با ترس است. استرس، ترس، اضطراب عواملی هستند که سبب آسیب رسیدن به آینده کودک می شوند. والدین باید بتوانند مشکلات کودک را دوستانه و همراه با محبت و آرامش برطرف کنند. نباید برای مسائل کوچک کودک را مواخذه کنند. هر خطایی باید برخوردی متناسب با خود را داشته باشد. هیچگاه نباید کودک را بیشتر از اندازه خطایش مواخذه کرد.

نتیجه گیری

در این مقاله به موضوع آثار روحی تنبیه در کودکان بر پایه آیات و روایات پرداخته شده است. تنبیه، بخصوص تنبیه کودک پدیده‌ی جدیدی نیست؛ بلکه به هدف اصلاح و تربیت و دور ساختن آن از لغزش‌ها و گاه‌ها بخاطر فرونشاندن خشم و تشفی خاطر والدین و معلم، از بدو تولد اولین انسان‌ها تا دوران معاصر به روش‌های گوناگون وجود داشته و دارد. موضوع تنبیه، منحصر به یک فرهنگ و جامعه‌ی خاص نبوده، بلکه از قبایل اولیه گرفته تا جوامع مدرن و ترقی یافته از این روش استفاده می کردند و می کنند. گرچه برخی (به ویژه دانشمندان علوم تربیتی معاصر) تنبیه بدنی کودک را ناشی از پایین بودن سطح فرهنگی خانواده ها و جامعه دانسته ولی عده ی دیگری، آن را در مواردی ضروری می دانند. در آیات قرآنی زیادی و همین طور روایات وارده از اهل بیت علیهم السلام موضوع آثار روحی تنبیه کودک مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته است. به هر حال جهت جلوگیری از خشونت علیه کودکان و کاستن از موارد آزار و تنبیه آنان پیشنهاد می شود:

- ۱- با مطالعات، تحقیقات و برنامه ریزی هدفمند، دیدگاه های تعصب آمیز و سنت های ناروا و بی اساس در برخورد خشونت آمیز با کودکان و تنبیه آنان برطرف گردد.
- ۲- نسبت به سالم سازی فضای خانواده و رفع معضلات مادی و روانی آنها اقدام گردد و والدین، سرپرستان و مربیان کودکان در مورد روش های مؤثر تربیتی مورد آموزش قرار گیرند.
- ۳- نهادهای و سامانه های حمایتی، حفاظتی و نظارتی خصوصی و دولتی جهت فعالیت های اجتماعی، آموزشی، اقدامات پیشگیرانه و درمانی، حمایت از کودکان آسیب دیده و پیگیری قضایی نظیر پلیس اطفال و دادگاه های ویژه تأسیس شوند.

منابع فارسی

قرآن (ترجمه فولادوند)

- ۱- ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، ج ۱، بيروت، دار صادر، بی تا
- ۲- احمد بن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، قم، مكتب الاعلام الاسلامي، اول، ۱۴۰۴ ق
- ۳- الحکيم، محمد تقی السيد يوسف، حب اهل البيت في الكتاب و السنه، هلند، مؤسسه الفكر الاسلامي، ۱۴۲۴ ق
- ۴- پاينده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران، دنياي دانش، ۱۳۸۲
- ۵- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشيعه، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۰۹ ق
- ۶- حيدري، محمد، معجم الافعال المتداوله، قم، المركز العالمی للدراسات الاسلاميه، اول، ۱۳۸۱
- ۷- خميني، سيد روح الله، تحرير الوسيله، قم، انتشارات اسماعيليان، سوم، ۱۴۰۸ ق
- ۸- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷
- ۹- دهنوی، حسين، نسيم مهر، ج ۱، تهران، خادم الرضا، ۱۳۹۱
- ۱۰- راغب اصفهانی، حسين بن محمد، المفردات في غريب القرآن، تهران، صادق، ۱۳۸۷
- ۱۱- سيف، علی اکبر، تغيير رفتار و رفتار درمانی، تهران، ۱۳۷۳
- ۱۲- شعیری، تاج الدين محمد، جامع الاخبار، نجف اشرف، المطبعة الحيدريه، بی تا
- ۱۳- طاهري، حبيب الله، حقوق مدنی، قم، دفتر انتشارات اسلامي، ۱۳۷۶

- ۱۴- طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۱۶، قم، بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، ۱۳۶۷
- ۱۵- طهماسی، احمد، این گونه تربیت کنیم، انتشارات یاقوت، چهارم، ۱۳۹۳
- ۱۶- عاملی، شیخ زین الدین، الروضه البهیه فی شرح اللعنه الدمشقیه، قم، مجمع الفکر اسلامی، ۱۴۳۷ ق
- ۱۷- غروی، محسن، تربیت فرزند، تهران، مؤسسه انتشارات نبوی، ۱۳۷۴
- ۱۸- فایضی، علی، مبانی تربیت و اخلاق اسلامی، انتشارات مسعی، ۱۳۷۷
- ۱۹- فلسفی، محمد تقی، کودک از نظر وراثت و تربیت، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸
- ۲۰- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، محجه البیضا، ج ۳، تهران، حسنین، ۱۳۸۴
- ۲۱- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۲۶، علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۴۰۷ ق
- ۲۲- لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، نشر گنج دانش، دوم، ۱۳۸۱
- ۲۳- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۴۲، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۵۷ ق
- ۲۴- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، مکتب الاعلام اسلامی، ۱۳۶۷
- ۲۵- مطهری، مرتضی، جاذبه و دافعه علی، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۰
- ۲۶- مکارم شیرازی و دیگران، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷
- ۲۷- مهنّا، عبدالله علی، تهذیب لسان العرب، بیروت، دارالکتب العلمیه، اول، ۱۴۱۳ ق
- ۲۸- هاشمی خمینی، محمد حسن، توضیح المسائل مراجع، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۷

۲۹- یاریگر روش، محمد، تنبیه و کودک آزاری، تهران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمان ایران، ۱۳۷۸

مقالات و پایان نامه ها

۳۰- احمدیان و همکاران، سمیرا، وظایف والدین درپیشگیری از انحرافات اطفال و نوجوانان از دیدگاه فقهی و حقوقی، فصلنامه علمی دیدگاه های حقوق قضایی، دوره ۶۲، شماره ۵۹، ۱۴۰۰

۳۱- سلطانی، یوسف علی، جواز فقهی تنبیه بدنی کودک از منظر روایات اهل بیت، دو فصلنامه دانش پژوهشی «تأمل»، سال دوم، ۱۳۹۷